

Katılım Finans Sektörüne Yönelik “Sürdürülebilirlik” ve “Sosyal Sorumluluk, Çevre ve Yönetişim (ESG)” Konulu Standart ve Rehberler Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation of Standards and Guidelines on 'Sustainability' and 'Environmental, Social, and Governance (ESG)' in the Islamic Finance Sector

Abdurrahman Yazıcı**

Özet

Bu çalışma, "sürdürülebilirlik" ve "Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG)" kriterlerinin katılım finansine ilişkisi üzerinde durmaktadır. Katılım finans, etik finans, yeşil finans ve sosyal sorumlu finans gibi sürdürülebilirlikle ilişkili kavramlarla uygunluk arz etmektedir. ESG kriterleri, şirketlerin çevresel etkilerini, sosyal sorumluluklarını ve yönetim yapılarını analiz etmeyi sağlar. Bu çerçevede katılım finans sektörüne özgü gerek sürdürülebilirlik gerekse ESG kriterlerine yönelik çeşitli standart ve rehberler geliştirilmiştir. Çalışma, bu standartların ve rehberlerin küresel ölçekteki gelişimini ve katılım finans ile sürdürülebilir kalkınma amaçları arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Ayrıca, AAOIFI, IFSB ve CIBAFI gibi kurumların sürdürülebilirlik rehberleri ve İslam Kalkınma Bankası'nın tematik sukuk (yeşil, sosyal, sürdürülebilir vb.) çerçeveleri gibi örneklerle de yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, ESG standartlarının daha etkin uygulanması için uluslararası işbirliği, dijital dönüşüm ve kapasite geliştirme/egitim gibi politika önerilerini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Standart ve Rehberler, Sürdürülebilirlik, “Çevresel, Sosyal ve Yönetişim” (ESG)

Abstract

This study focuses on the relationship between "sustainability" and "Environmental, Social, and Governance (ESG)" criteria in the context of Islamic finance. Islamic finance aligns with sustainability-related concepts such as ethical finance, green finance, and socially responsible finance. ESG criteria enable the analysis of companies' environmental impacts, social responsibilities, and governance structures. In this context, various standards, guidelines and technical notes specific to sustainability and ESG criteria in the Islamic finance sector have been developed. The study evaluates the global development of these standards and guidelines and their relationship to participation finance and the Sustainable Development Goals (SDGs). Additionally, it highlights examples such as the sustainability guidelines by institutions like AAOIFI, IFSB and CIBAFI and the thematic sukuk (sustainability, green, social etc.) frameworks of the Islamic Development Bank (IsDB). The findings of the study include policy recommendations for the

* Geliş Tarihi: 04.12.2024 / Kabul Tarihi: 19.01.2025

** Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, abdurrahman.yazici@asbu.edu.tr, orcid: 0000-0001-6653-8098.

more effective implementation of ESG standards, emphasizing international collaboration, digital transformation, and capacity building/training.

Key Words: *Islamic Finance, Standards and Guidelines, Sustainability, "Environmental, Social, and Governance" (ESG)*

Extended Abstract

Introduction

The global emphasis on sustainability and Environmental, Social, and Governance (ESG) criteria has grown considerably due to their relevance in addressing critical global challenges such as climate change, financial stability, and social equity. ESG criteria provide a comprehensive framework for evaluating the environmental impacts, social responsibilities, and governance structures of institutions. These principles resonate strongly with Islamic finance, an ethical financial system that aligns with concepts like green finance, ethical finance, and socially responsible finance. As Islamic finance gains importance in global markets, particularly through the issuance of thematic sukuk (e.g., green, social, and sustainability sukuk), the integration of sustainability and ESG principles has become essential for aligning the sector with the Sustainable Development Goals (SDGs).

Islamic finance is uniquely positioned to incorporate sustainability and ESG principles due to its inherent alignment with the objectives of Shariah (Maqasid al-Shariah). These objectives emphasize the preservation of life, intellect, property, lineage, and religion, which naturally extend to ethical, social, and environmental considerations. This alignment provides a strong foundation for addressing ESG issues, such as climate action and social equity/responsibility, through value-based intermediation. Islamic finance institutions (IFIs) play a crucial role in promoting green growth, circular economies, and sustainable development, contributing directly to global efforts like the SDGs. Recent trends indicate increased interest in ESG-focused investments within Islamic finance, particularly in capital markets where thematic sukuk are increasingly used to finance sustainability-oriented projects.

Key Standards and Guidelines

In addition to conventional standards and guidelines, various international and sector-specific standards and guidelines have been developed integrate ESG and sustainability principles into Islamic finance practices/transactions. These frameworks not only guide institutions but also enhance their ability to attract responsible investments. Key initiatives include:

The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) provides comprehensive guidelines, such as AAOIFI Governance Standard No. 7: "Corporate Social Responsibility Conduct and Disclosure for Islamic Financial Institutions", Ethic Standard (ES) No. 1: "Code of Ethics for Accountants and Auditors of Islamic Financial Institutions", Financial Accounting Standard (FAS), No. 1: Financial Accounting Standard (FAS) No. 1: General Presentation and Disclosure in the Financial Statements of Islamic Banks and Financial Institutions. These standards emphasize ethical, social, and environmental responsibilities, offering a structured approach to integrating sustainability into Islamic financial operations. AAOIFI also explores integrating Maqasid al-Shariah with sustainability principles in Shariah decision-making processes.

The General Council for Islamic Banks and Financial Institutions (CIBAFI) has developed a "Sustainability Guide for IFIs" in 2022. It highlights principles such as sustainability integration, governance, environmental and social risk management, monitoring, and international

collaboration. These principles align Islamic finance practices with broader global sustainability goals.

Islamic Development Bank (IsDB) established “Sustainable Finance Framework” in 2019 aligned with international principles like the Green Bond Principles and Social Bond Principles. Also ISDB launched its “Green Sukuk Framework” in partnership with the International Capital Market Association (ICMA) in 2024. These frameworks facilitate the issuance of thematic sukuk to finance projects related to renewable energy, climate resilience, and social development, among other sustainability-focused initiatives.

Emerging Sustainability and ESG Trends in Islamic Finance Sector

IFIs are increasingly adopting innovative tools and frameworks to integrate ESG principles into their operations. Notable developments include:

Leveraging digital tools for data collection, analysis, and reporting enhances the transparency and efficiency of ESG practices. These tools facilitate better decision-making and help institutions comply with international sustainability standards.

International collaboration among regulatory bodies, financial institutions, and standard-setting organizations strengthens the development and implementation of ESG standards. For instance, partnerships between AAOIFI, CIBAFI, and IFSB have produced frameworks that harmonize ESG practices across the Islamic finance sector.

Training programs and certifications, such as those offered by CIBAFI and IsDB, equip stakeholders with the skills and knowledge required to implement sustainability and ESG principles effectively. These initiatives ensure that institutions can address emerging sustainability challenges while adhering to Shariah principles.

Policy Recommendations and Conclusion

The study identifies several critical areas for improvement to enhance the integration of ESG principles within Islamic finance:

- i. Educating stakeholders and employees on ESG principles is essential for informed decision-making and effective implementation. Tailored training programs can address specific needs within the sector.
- ii. Developing unified ESG standards for OIC member states ensures consistency and effectiveness in implementation. Standardization also facilitates cross-border collaboration and investment.
- iii. Implementing advanced digital tools for data collection, risk management, and reporting improves transparency and accountability. These tools also support the adoption of international sustainability standards.
- iv. Regulatory and Supervisory bodies should actively promote the adoption of global ESG best practices within the Islamic finance sector. Their leadership can drive meaningful change and enhance the sector’s global competitiveness.

Islamic finance, with its inherent ethical and social foundations, is well-positioned to lead global efforts in sustainability and ESG integration. By adopting international standards and best practices, leveraging digital innovation, and fostering collaboration, the sector can address pressing global challenges while maintaining compliance with Shariah principles. The study’s findings underline the importance of aligning Islamic finance practices with sustainability goals to achieve long-term economic, social, and environmental benefits. These will enhance the sector’s role in promoting sustainable development and addressing the evolving needs of global markets.

Giriş

Tüm dünyada sürdürülebilirlik ve ESG ilke ve kriterlerinin finansal uygulamalara entegrasyonu, finans sektörünün yapısını yeniden şekillendirerek global bir zorunluluk haline gelmiştir. Buna paralel olarak dünya genelinde “sürdürülebilirlik” ve “çevre, sosyal sorumluluk, ve yönetim (ESG)” gibi kavramların önemi ve kapsamı hızlı bir şekilde artmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında bu iki kavramın dünya genelinde etkisini artıran, sürdürülebilir ekonomik büyüme, finansal istikrar, iklim değişikliği, sosyal adalet, çevresel sürdürülebilirlik/sorumluluk, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik değerler gibi kavramlarla ilişkili oldukları görülür. “Sürdürülebilirlik” kavramı ilk defa “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak” (United Nations, 1987, 54)¹ şeklinde tanımlanmaktadır. ESG kavramı da İngilizce “Environmental, Social, and Governance” ifadelerinin baş harflerinin oluşturduğu bir kısaltma olup Türkçe’de “Çevresel, Sosyal ve Yönetişim” anlamındadır. ESG kavramıyla kurum ve şirketlerin başta sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk olmak üzere benzeri alanlardaki değerlendirme için bir alt yapı oluşturur. ESG prensipleri özellikle yatırımcılar başta olmak üzere diğer paydaşların, kurum/veya şirketin çevresel etki, sosyal sorumluluk ve kurumsal yönetim açısından analiz edilmesine imkan verir (CASEM, 2023). Benzer muhtevaya sahip, “sürdürülebilirlik” ve “ESG” kriterleri konusunda, dünya genelinde, özellikle finansal kuruluşlar başta olmak üzere, kurum, kuruluş ve şirketlerin faaliyetlerine rehberlik eden ya da takip etmeleri ve raporlamaları gereken (tavsiye niteliğinde veya zorunlu) çeşitli standartlar, düzenlemeler, rehberler ve teknik notlar bulunmaktadır. Bu çerçevede katılım finans sektörüne özgü nitelik taşıyan uluslararası seviyede çeşitli standart, düzenleme ve rehberler bulunmaktadır. Diğer taraftan bu kavramlar ile katılım finansın amaç, hedef ve muhtevası arasında da uyum ve benzerlik söz konusudur. Katılım finans, etik ve toplumsal sorumluluk merkezli yaklaşımlarıyla, sürdürülebilirlik/sürdürülebilir finans alanındaki değişime katkıda bulunma ve ondan faydalanma açısından önemli bir konuma sahiptir. Nitekim katılım finansın dünya genelinde “yeşil finans”, “etik finans”, “sosyal sorumlu finans” ve “İklim finans” yönüyle öne çıkması da bu sebeptir (ADB, 2022, 8; WBG/SCM, 2019). Son zamanlarda katılım finans sektörünün küresel finanstaki rolünün artmasına paralel olarak ESG yatırımlarına olan ilgi de artış göstermiştir. Özellikle bu artış projeleri finanse etmek amacıyla çok sayıda sürdürülebilir/yeşil sukuk ihracının gerçekleştirildiği katılım sermaye piyasasında belirgin hale gelmiştir (UNEP FI, IsDB & CIBAFI, 2023).

Katılım finans kuruluşlarının faaliyetlerinin fıkhi açıdan uygun olup olmadığını değerlendiren üç aşama i) “kalitatif” aşama², (ii) “kantitatif” aşama³ ve (iii) “sosyal

1 Tanımın kaynağıdaki İngilizce versiyonu şöyledir: “development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”

2 Bu aşamada ilgili ürün ve hizmetlerin fıkhi esas ve ilkelere uygun olup olmadığı incelenir. Bu süreçte özellikle aktiflerin mahiyeti, şartları, sözleşmenin hükümleri ve uygulama süreçleri göz önünde bulundurulur.

3 Katılım finans kuruluşlarının niceliksel verilerinin incelendiği aşamadır.

sorumluluk ve sürdürülebilirlik aşaması” şeklindedir. Bu üçüncü aşama ESG kriterleri yönüyle ele alınmaktadır. Kuruluşların ilk iki aşamayı geçmiş olmaları, ilgili kuruluşları ESG uygulamaları yönüyle çeşitli ölçütlere uygun faaliyet gösterdiklerini garanti etmediğinden bu aşama, en önemli basamaklardan ve tamamlayıcı unsurlardan birisi olarak görülmektedir. Bu aşamada kuruluşlar ESG kriterleri, sorumlu yatırım ilkeleri gibi sürdürülebilirlik standartları ve sosyal sorumluluk faaliyetleri açısından değerlendirilirler (TC Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022, 131–133). İlgili derecelendirme kriterleri fikhî uyuma uygun olmayan unsurların ortadan kaldırılmasını, risk paylaşımına dayalı finansman olanaklarının artırılmasını, firmaların sermaye yapılarına göre öz sermayelerinin daha fazla korunmasını temin ederken üçüncü aşama bu çerçevede Birleşmiş Milletler’in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına (UN, 2024) ulaşmak için değere dayalı aracılık, döngüsel ekonomi, yeşil kalkınma ve stratejilerin benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede öne çıkan ESG kriterleriyle, sosyal sorumlu yatırım ve etki yatırımı gibi yatırım alanlarının tamamının da katılım finans ile iç içe geçişkin ve uyumlu olduğu ortadadır. Yatırımcıların çoğu yatırım yaptıkları şirketlerin büyüklük ve kârlarına ilave olarak faaliyetlerinin sürdürülebilirlik veya ESG gibi şartlara uygunluğunu da göz önünde bulundurmaktadırlar (TC Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022, 133).

Katılım finans sektörüne yönelik “sürdürülebilirlik” ve “ESG” kriterlerine ilişkin standart, düzenleme ve rehberlerin konu edinildiği bu çalışma giriş ve sonuç dışında iki ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde konunun önemi ve kapsamı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde konuyla ilgili “sürdürülebilirlik” ve “ESG” kavramlarının ortaya çıkış ve gelişim süreçleri ilgili diğer girişimlerle birlikte değerlendirilecektir. İkinci ve çalışmanın temelini oluşturan kısımda ise katılım finans esaslı Sürdürülebilirlik ve ESG konulu rehber ve standartlar tasvir edilecektir. Son kısımda ise çalışmayla elde edilen bulguların ortaya konulmasıyla çalışma sonlandırılacaktır. Bu çalışma, katılım finans sektörü için sürdürülebilirlik ve ESG standartlarını bir bütün olarak ortaya koymayı ve konuyla ilgili sektörün farkındalığını artırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada ilgili standart ve kriterlerin uygulanabilirliği de kısaca değerlendirilerek sektör için çeşitli önerilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Literatür incelendiğinde, katılım finans ile yeşil finans, sosyal finans, etik finans ve sürdürülebilir finans arasındaki ilişkiye yönelik çok sayıda çalışmanın mevcut olduğu görülür. Ayrıca, katılım finansın sürdürülebilir kalkınmaya etkisi ve ESG esaslı yatırımlar üzerindeki etkisine/ilişkinin de çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Kalaycı, M. & Cevherli, F., 2024, 137–140). Yaptığımız araştırmalar esnasında CIBAFI’nin sürdürülebilirlikle ilişkili bir bilgilendirme notu (CIBAFI, 2024a)⁴ dışında konuyla ilgili standart ve rehberler üzerinde duran bir çalışmanın olmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma ile söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

4 CIBAFI Briefing on Resilience and Responsibility: The Strategic Imperative of Sustainability Standards in Islamic Finance.

Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen ve mevcut literatür, standartlar ve rehberlerin derinlemesine analiz deldiği bu çalışma kapsam olarak belirtildiği üzere Sürdürülebilirlik ve ESG kriterlerine ilişkin katılım finans sektörüne yönelik yapılan çeşitli standart, düzenleme, rehber ve teknik notlar üzerinde durmaktadır. Çalışma ayrıca, bu standartların katılım finans sektörü için önemine ve konuyla ilgili çeşitli fırsat ve zorluklar yönüyle de kısaca değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Konuyla ilgili çeşitli kapasite geliştirme faaliyetleri veya çalışmaları da bulunmakla birlikte bunlar çalışmanın kapsamı dışındadır. Örneğin kapasite geliştirme faaliyeti olarak Bahreyn merkezli katılım finans kuruluşlarına ilişkin standart yapıcı uluslararası kuruluş niteliğindeki İslâmi Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI)'nin “Makasidu’ş-şeria ve Sürdürülebilirlik İlkelerinin Fıkhî Karar Verme Sürecine Entegrasyonu (Integration of Maqasid Al Shari’ah and Sustainability principles into the Shari’ah Decision-making Process)” başlıklı bir eğitimi bulunmaktadır. Yine Bahreyn merkezli katılım finans kuruluşları için çatı kuruluş niteliğindeki İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Meclisi (CIBAFI)⁵’nin de benzer şekilde “İslami Sürdürülebilirlik Yönetimi (Islamic Sustainability Management)” isimli profesyonel sertifika programı bulunmaktadır. AAOIFI’nin girişimi, paydaşlara ilgili bilgi ve beceriler kazandırarak sadece katılım finans ilkelerine uyumunu sağlamak değil aynı zamanda fıkhın daha geniş kapsamlı hedef ve prensipleri çerçevesinde güçlendirmeyi hedeflemektedir. CIBAFI’nin sertifika programı ise başta ürün geliştirme, yatırım, finansman faaliyetleri, risk yönetimi ve ilgili raporlama gibi aktivitelere sürdürülebilirliği uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır (CIBAFI, 2024c). Yine benzeri nitelikte BM Kalkınma Programı ve İslam Kalkınma Bankası girişimiyle konuyla ilgili farkındalığı artırma amaçlı “Kitlese Açık Çevrimiçi Kurs: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları için Katılım Finans (Massive Open Online Course: Islamic Finance for the Sustainable Development Goals)” konulu ücretsiz şekilde beş modülden oluşan bir kurs bulunmaktadır (GIFIIP, 2024)⁶. Bir bütün olarak bu kapasite geliştirme eğitimiyle, katılımcılar makasidu’ş-şeria ve sürdürülebilirlik ilkelerinin entegrasyonu ve sürdürülebilirlik girişimlerinde onlara rehberlik edecek uzmanlık ve uygulamaya dayalı beceriler kazandırmayı hedeflemektedir. (CIBAFI/IFSB/AAOIFI, 2023). Başlangıçta belirtildiği üzere çalışmanın sadece konuyla ilgili standart, rehber ve teknik not şeklindeki düzenlemeleri kapsamı sebebiyle yukarıdaki gibi girişim ve faaliyetler kapsam dışındadır.

I. Kavramsal Çerçeve: Sürdürülebilirlik ve “Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG)” Kavramlarının Gelişimi

Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA’lar): Sürdürülebilirlik kavramının ilk defa 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı kabul edilir. Bu kavram ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma

5 General Council for Islamic Banks and Financial Institutions

6 Ayrıntı için bkz. <https://gifiiip.org/service/massive-open-online-course/>

Komisyonu’na⁷ Hazırlanan Brundtland Raporunda tanımlanmaktadır (United Nations, 1987, 54). Devamında gerçekleşen bir dizi girişim⁸ neticesinde 2000 yılında Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen bin yıl zirvesinde 2015 yılını hedefleyen “Binyıl Bildirisi”⁹ ve “Binyıl Kalkınma Hedefleri”¹⁰ kabul edilmiştir. Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin devamı olarak 2015 tarihinde Türkiye’nin de dahil olduğu toplam 193 ülke tarafından kurumsal ve küresel seviyede 17 amaç ve 169 alt amaç olmak üzere “Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Araçları (SKA’lar)”¹¹ kabul edilmiştir¹². Bu SKA’lar özellikle iklim değişikliği, yoksulluk, eşitsizlik, çevre kirliliği ve tüm dünyayı etkileyen diğer küresel sorunlarla mücadelede bütün ülkelerin birlikte hareket etmesini amaçlamaktadır. Diğer taraftan iklim değişikliğiyle mücadele çerçevesinde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), uluslararası alandaki önemli adımlardandır. Bu kapsamda yine 2015 yılında Paris’te düzenlenen BMİDÇS 21. Taraflar Konferansı’nda Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Diğer taraftan iklim değişikliğiyle mücadele başta olmak üzere sürdürülebilir kalkınma amacıyla küresel nitelikteki adımlar Avrupa Birliği (AB) tarafından 2019 tarihinde açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile hız kazanmıştır (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2024c).

Çevre Sosyal ve Yönetişim (ESG) Kriterleri: Çevre, sosyal ve yönetim prensipleri anlamındaki ESG kavramı da sürdürülebilir, sorumlu ve/veya etik politikaları ihtiva eden bir çerçeve olarak ortaya çıkmaktadır. Köken olarak Sosyal Sorumlu Yatırım hareketine dayanan ESG sürdürülebilirlik kavramıyla benzer şekilde gelişme göstermiştir. ESG kavramı ilk defa 2004 yılında yayımlanan “Who Cares Wins” isimli bir raporda kullanılmıştır (UN Global Compact / UNEP FI, 2004). Sonrasında ise BM’nin teşviki ve yine aynı kurumların girişimiyle “Sorumlu Yatırım İlkeleri (Principles for Responsible Investment = PRI)” oluşturularak ESG yatırım süreçlerine uyumu teşvik edilmiştir (UNEP FI / UN Global Compact, 2018). Bu çerçevede proje kapsamında katılım finans sosyal girişimcilik ekosistemine ilişkin ESG standartları aşağıdaki üç temel unsuru kapsamaktadır:

7 World Commission on Environment and Development =WCED

8 Bunlardan bir kısmı şöyle belirtilebilir, Küresel Raporlama Girişimi (1997), Karbon Saydamlık Projesi (2000), İklim Açıklama Standartları Kurulu (2007), Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (2010), Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartları Kurulu (2011), İklimle İlgili Mali Bildirimler Görev Gücü (2015). Ayrıntı için bkz. (KGG, 2023a)

9 Millennium Declaration. Lüten detay için bkz. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration>

10 Millennium Development Goals – MDGs. MDGs şu şekildedir: 1. Aşırı yoksulluğun ve açlığın yok edilmesi, 2. Evrensel ilköğretimin sağlanması, 3. Cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesi, 4. Çocuk ölüm oranının azaltılması, 5. Anne sağlığının iyileştirilmesi. 6. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi. 7. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, 8. Kalkınmaya yönelik küresel iş birliğinin geliştirilmesi. Ayrıntı için bkz. <https://www.un.org/millenniumgoals/>

11 Agenda 2030: UN Sustainable Development Goals (SDGs).

12 Ayrıntı için bkz. <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>

Tablo-1: ESG Prensiplerinin Temel Unsurları

Çevre (Environment)	Sosyal (Social)	Yönetişim (Governance)
<ul style="list-style-type: none"> • İklim Değişikliği • Sera Gazı Emisyonu (GHG) • Doğal Kaynak Tüketimi • Atıklar ve Kirlilik • Enerji Tüketimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışma koşulları • Yerel Toplular ve Halklar • İş Sağlığı ve Güvenliği • Çalışanlarla İlişkiler ve Çeşitlilik 	<ul style="list-style-type: none"> • Ücretlendirme Politikaları • Rüşvet ve Yolsuzluk • Yönetişim/yönetim Kuralları ve Yapısı • Şeffaflık ve Açıklık • Yönetim Kalitesi • Vergi Stratejisi

Kaynak: (UNEP FI / UN Global Compact, 2018, 4)

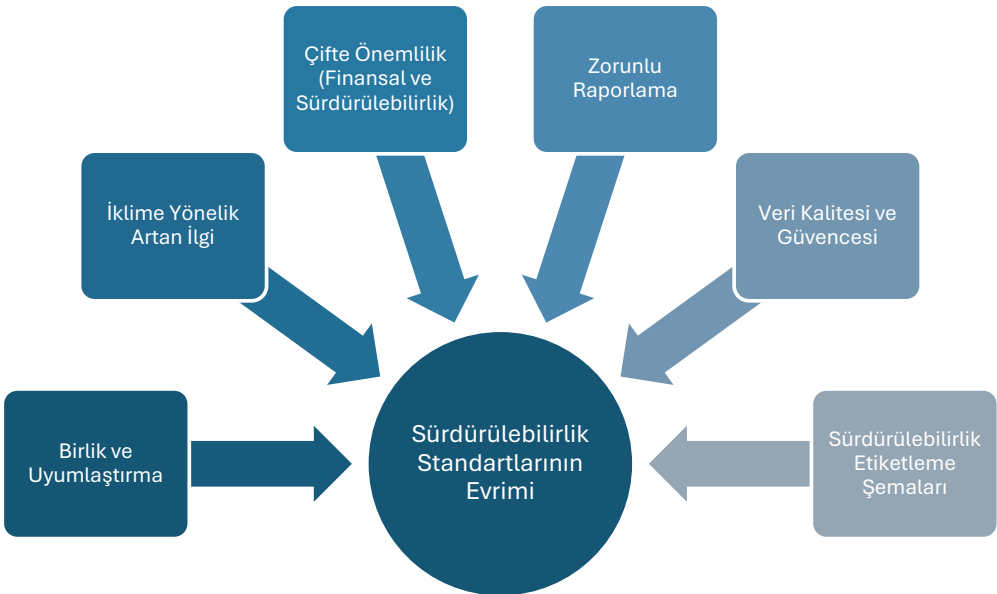
Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, ESG kriterleri bir yatırımın başarısını etkileyebilecek çevresel, sosyal ve yönetimle ilgili uygulamaları tanımlamaktadır. ESG, aralarında yakın ilişki bulunan Sürdürülebilir ve Sorumlu Yatırım veya Sosyal Sorumlu Yatırım (SRI)¹³ ve etki yatırımıyla ilişkili olarak da aşağıdaki tabloda görüleceği üzere daha çok finansal getiri öncelikli yatırımlar arasında yer almaktadır. CİBAFİ'nin aşağıda detaylı olarak üzerinde durulacağı *Katılım Finans Kuruluşları için Sürdürülebilirlik Rehberi*'nde, SRI'ya yönelik yaklaşım ve stratejiler aşağıdaki başlıklar altında ele alınmaktadır: **i.** Yatırımların filtrelenmesine yönelik strateji, **ii.** ESG hedeflerinin uyumlu hale getirilmesi, **iii.** Etki / sorumlu yatırımı, **iv.** Kurumsal katılım ve hissedarların faaliyetleri (CIBAFI, 2022, 48). Diğer taraftan ESG prensipleri her ne kadar etik ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etme konusunda ortak amaç taşısalar da farklı bağlamlar sebebiyle SKA'lardan farklıdır. Katılım finans ile sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir kalkınma amaçları ve ESG'ler arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Mohd Zain et al., 2024). Diğer taraftan, din, hayat, akıl, nesil ve malın korunmasını içeren İslam'ın temel hedefleri anlamındaki makasiduş-şeria bir anlamda İslam'ın temel etik ve sosyal boyutlarını temsil ederek, etik, sosyal ve manevi boyutları da kapsayan kapsamlı bir sürdürülebilirlik anlayışına duyulan ihtiyacı da vurgular. Dolayısıyla ESG ilkelerinin makasiduş-şeria ile uyumlu hale getirilmesi, etik finans ve katılım finans değerleriyle uyumlu sürdürülebilir bir dönüşüm için sağlam bir temel niteliğini taşımaktadır (Mohd Zain et al., 2024; Sairally, B. S., 2015). Bir bütün olarak ise Sürdürülebilirlik standartları ve ESG kriterleri, bir çok açıdan katılım finans sektörüyle ilişkilidir ve uyumludur. Bu standart ve kriterlerin diğer sayılan önemi ise şöyle özetlenebilir: **i.** Bir çok bölgede/ülkede, KFK'ların sürdürülebilirlik raporlamasını zorunlu olarak yerine getirmeleri, **ii.** Yatırımcı ve müşterilerin finansal kuruluşlardan sürdürülebilirlik uygulamaları ve şeffaflık konusundaki beklentileri. **iii.** Güçlü sürdürülebilirlik uygulamalarının sektörün küresel piyasada öne çıkmasını sağlaması. **iv.** Sürdürülebilirliğe ilişkin risklerin özellikle iklimle ilişki risklerin açıklanmasını ve etkili bir risk yönetimi.

13 "Sustainable and Responsible Investment" veya "Socially Responsible Investment".

II. Katılım Finans Sektörüne Yönelik “Sürdürülebilirlik” ve “ESG” Kriterlerine Yönelik Standart, Rehber ve Teknik Notlar

Sürdürülebilirlik ve ESG kriterleri, finansal kuruluşların risk yönetimi ve karar alma süreçlerinde her geçen gün daha merkezi bir hale gelmektedir. Bu çerçevede KFK’ların da bu yeni gelişen süreci etkili bir şekilde yönetmesi önem arz etmektedir. Katılım finans kuruluşlarının çeşitli aşamalarda sürdürülebilirlik ve ESG alanında kullandıkları uluslararası kabul görmüş konvansiyonel temelli çeşitli düzenleme, standart ve rehberler bulunmaktadır. Küresel Sürdürülebilirlik standartları ise gerek mahiyet ve kapsam yönüyle her geçen gün hızlı bir şekilde değişmektedir. Küresel standartların yanında bir çok ülkenin de yerel bazda standartlar yayımladıkları veya mevcut standartlarını güncelledikleri görülmektedir. Örneğin, Malezya Borsası 2015 yılında Sürdürülebilirlik Raporlama Rehberi’ni güncellemiştir (Bursa Malaysia, 2015). Türkiye ise 2024 yılından itibaren Sürdürülebilirlik Raporlamasını, Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları (TSRS) altında zorunlu hale getirmiştir (KGG, 2023b). Aşağıdaki Tablo 2’de görüldüğü gibi, küresel seviyede sürdürülebilirlik standartlarına ilişkin devam eden süreci etkileyen çeşitli faktörlerin olduğu görülmektedir.

Tablo-2: Sürdürülebilirlik Standartlarını Etkileyen Faktörler

Kaynak: (CIBAFI, 2024)

Son çalışmalar katılım finans sektörüne yönelik sürdürülebilirlik standartlarına ihtiyaç duyulduğunu, bunların çeşitli açılardan sektöre faydalar getireceğini ifade etmektedir (CIBAFI, 2024a, 1). Katılım finansa özgü mevcut düzenlemeler ise bir anlamda konvansiyonel standart ve düzenlemelerin tamamlayıcısı niteliğini taşırlar. Yukarıda bahsedilen BM SKA'ları BM Sorumlu Yatırım ilkeleri (SRI) başta olmak üzere sürdürülebilirlik ve ESG kriterlerine yönelik standart ve rehberler bulunmaktadır. Bunlardan öne çıkanları şöyle belirtilebilir:

i. Küresel Raporlama Girişim (Global Reporting Initiative = GRI) Standartları:

Bu girişimin standartları, sürdürülebilirlik konusunda dünya çapında yaygın kullanılan bir standarttır. Bu standart özellikle kurum ve şirketlerin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini anlama ve bu etkilere ilişkin şeffaf nitelikte rapor sunmalarına yardımcı olmaktadır (GRI, 2024).

ii. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards -IFRS) Kurumu Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (The International Sustainability Standards Board -ISSB) Standartları:

IFRS bünyesinde 2021 yılında faaliyetlerine başlayan bu kuruluş IFRS S1: Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına Yönelik Genel Gereklilikler (General Requirements for Disclosure of Sustainability-Related Financial Information) ve IFRS S2: İklimle İlişkili Açıklamalar (Climate-Related Disclosures) isimli genel sürdürülebilirlik ve iklimle ilişkili açıklamalara yönelik standartları hazırlamıştır.

iii. Çok Uluslu Şirketler için Sorumlu İş Yönetimine ilişkin OECD Rehberi (OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct):

Şirketlerin buldukları ülkelerde ESG sorumluluklarını yerine getirirken nasıl etik ve sorumlu şekilde faaliyet göstereceklerine ilişkin gönüllü bir rehberdir. Özellikle, insan hakları, çalışma ve istihdam, işçi hakları, çevre, yolsuzlukla mücadele, rüşvet, tüketici çıkarları, bilim ve teknoloji, rekabet ve vergilendirme vb. ticari sorumluluk alanlarına ilişkin olan rehber ilk defa 1976 yılında yayımlanmış, 2011 ve 2023 tarihlerinde güncellenmiştir (OECD, 2023). Rehberin 2023 yılında güncellenen versiyonunda, “iklim değişikliği”, “biyoçeşitlilik”, “teknoloji” ve “iş ahlaki” gibi konularda sorumlu iş yönetimine dair güncel öneriler ilave edilmiştir.

iv. Basel Komitesinin İlgili Standart ve Düzenlemeleri: Basel Bankacılık Denetim Komitesi'nin konuyla ilgili çeşitli dönemlerde yaptığı bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi **İklimle İlgili Finansal Risklerin Etkili Yönetimi ve Denetimi İçin İlkeler (Principles For The Effective Management and Supervision of Climate-Related Financial Risks)** başlığını taşımaktadır. Basel Komitesi 2021 yılında küresel düzeyde iklimle ilgili finansal risklerin yönetilmesi ve denetlenmesi uygulamalarının geliştirilmesine yönelik bu Prensipleri yayımlamıştır.

Basel bu şekilde düzenleyici ve denetleyici kuruluşlarla merkez bankalarını da iklimle ilişkili risklerin denetim ve yönetimi konusunda teşvik etmiştir. 18 temel ilke içeren prensiplerden 12'si bankalarla ilişkili olup 8 ilke de ilgili düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara iklimle ilgili finansal risklerin etkin yönetimi konusunda rehberlik sağlamaktadır. Prensipleri içeren rehber, özellikle iklimle ilişkili finansal risklerin bankaların genel risk yönetim çerçevesine entegrasyonunu vurgulayarak kurumsal yönetim, etkili iç kontrol ve yeterli sermaye ve likidite planlamasının önemini vurgulamaktadır (BCBS, 2022). Konuyla ilgili Basel tarafından yapılan "İklimle İlgili Finansal Riskler: Mevcut Girişimlere Dair Bir Araştırma (Report about Climate-Related Financial Risks: Survey on Current Initiatives)" (2020) ve "İklimle İlgili Risk Faktörleri ve Bunların Aktarım Kanalları (Climate-related Risk Drivers and their Transmission Channels)" (2021), "İklimle İlgili Finansal Riskler: Ölçüm Metodolojileri (Climate-related Financial Risks – Measurement Methodologies)" (2021), "İklimle İlgili Finansal Risklerin Açıklanması" (Disclosure of Climate-related Financial Risks) (2023) gibi standart ve rehber niteliğinde çalışmaları da doğrudan konuyla ilişkilidir.

v. Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlama Direktifi (Corporate Sustainability Reporting Directive = CSRD): Avrupa Komisyonu tarafından 2022 yılında yayımlanan bu düzenlemenin/taslağın amacı özetle şirket yönetimlerinin sürdürülebilirlik konusunda daha sorumlu davranarak ESG prensipleriyle uyumlu ekonomik aktivitelerini devam ettirmeleri ve yatırımcıların doğru projelere yönelmesi için faaliyetlerinin şeffaflık rapor edilmesidir (GRI, 2024). Daha sonra yine bu düzenlemeyle ilişkili olarak 2023 yılında birçok şirket için zorunlu olan Avrupa Komisyonu tarafından Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları (European Sustainability Reporting Standards = ESRS) kabul edilmiştir (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2024a).

vi. AB Taksonomi Tüzüğü (EU Taxonomy): Bu taksonomi ile çevreyle ilişkili sürdürülebilir yatırımların artırılması ve firmalar ile yatırımcılar için ekonomik faaliyetlerin çevresel açıdan sürdürülebilir olarak değerlendirilebilmesi adına pratik ve uygulanabilir tanımlar oluşturulması amaçlanmaktadır. Özellikle yatırımcıların iç güvenliğinin sağlanarak yatırımcıların yeşil aklamadan (green washing) korunması amaçlanmaktadır. Bu tüzük kapsamında, bir ekonomik faaliyetin çevresel olarak sürdürülebilir olarak tanımlanabilmesi için altı çevresel hedef ortaya konulmuş olup bunlar; **i.** İklim değişikliğinin azaltılması, **ii.** İklim değişikliğine uyum, **iii.** Su ve deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı, **iv.** Döngüsel ekonomiye geçiş, **v.** Kirliliğin önlenmesi ve kontrolü, **vi.** Biyoçeşitlilik ve ekosistemlerin korunması şeklindedir (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2024b).

Yukarıda zikredilen standart, rehber ve prensiplerin yanında Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartları Kurulu Standartları (Sustainability Accounting Standards Board -SASB) Standartları, Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği (International

Association of Insurance Supervisors - IAIS)'nin “Sigorta Sektöründe İklimle İlgili Risklerin Denetimine İlişkin Uygulama Rehberi” (Application Paper on the Supervision of Climate-related Risks in the Insurance Sector)¹⁴, İklimle Bağlantılı Finansal Beyan Görev Gücü Tavsiyeleri (Task Force on Climate-related Financial Disclosures -TCFD)¹⁵ diğer önemli standartlardandır. Diğer taraftan finansal sektördeki sürdürülebilirlik faaliyetlerine önemli etkilerde bulunan bir alan da yeşil finansmandır. Bu yönde, konvansiyonel tarafta katılım finans sektörünü de kapsayacak/ve etkileyecek şekilde, Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği (the International Capital Markets Association-ICMA)'nin Yeşil Tahvil İlkeleri¹⁶, Avrupa Yeşil Tahvil Standartları¹⁷ ve Güney Asya Ülkeleri Birliği (the Association of Southeast Asian Nations - ASEAN)'nin Yeşil, Sosyal ve Sürdürülebilir Tahvil Standartları¹⁸ küresel seviyede öne çıkmaktadır. Bir bütün olarak bu standart ve rehberlerin sürdürülebilir büyümeyi destekleyerek yeşil nitelikli yatırımlara yönelik yatırımcı ilgisini artırmayı amaçlamaktadırlar. Ayrıca bu standartlar sürdürülebilirlik raporlama konusunda uyumu sağlama, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artırılması konusunda önem taşımaktadırlar. Katılım finans sektörüne yönelik standart ve rehberler de aşağıdaki gibidir:

A. İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Meclisi (CIBAFİ) İslami Finansal Kurumlar için Sürdürülebilirlik Rehberi

Katılım finans kuruluşları için çatı kuruluş olarak dünya genelinde 30'dan fazla ülkeden 130'dan fazla katılım finans sektöründen üyesi bulunan CIBAFİ, katılım finans kurumlarına yönelik sürdürülebilir kalkınmayı öncelikle teşvik etmeleri amacıyla hazırladığı “**İslami Finansal Kuruluşlar için Sürdürülebilirlik Rehberi (Sustainability Guide for Islamic Financial Institutions (IFIs): Guidelines for Islamic Banks)**” ile katılım bankalarının çevre, sosyal ve ekonomik amaçlarını faaliyet/iş stratejilerine entegre ederek uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle rehber, öncelikle katılım esaslı sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik rehberinin uygulanma sürecine değinmektedir. Rehber, konuyla ilgili beş sürdürülebilirlik ilkesine ve her bir ilke için ilgili hedeflerin uygulanmasına yönelik ayrıntılara yer vermektedir (CIBAFİ, 2022). Rehber'deki beş ilke aşağıdaki tablo-3'deki gibidir.

14 Ayrıntı için bkz. https://sustainableinsuranceforum.org/wp-content/uploads/2021/05/210525-Application-Paper-on-the-Supervision-of-Climates-related-Risks-in-the-Insurance-Sector.pdf?utm_source=chatgpt.com

15 Ayrıntı için bkz. <https://www.fsb-tcfd.org/recommendations/>

16 Ayrıntı için bkz. <https://www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond-principles-gbp/>

17 Ayrıntı için bkz. https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/european-green-bond-standard-supporting-transition_en

18 Ayrıntı için bkz. <https://www.theacmf.org/sustainable-finance/publications/asean-green-bond-standards>

Tablo-3: Katılım Finans Kuruluşları İçin Sürdürülebilirlik Rehberi Prensipleri

1. Sürdürülebilirlik Entegrasyonu (Sustainability Integration)
2. Sürdürülebilirlik Yönetişimi (Sustainability Governance)
3. Çevresel ve Sosyal Sürdürülebilirlik Risk Yönetimi (Environmental and social Sustainability Risk Management)
4. İzleme, Raporlama ve İletişim (Monitoring, Reporting and Communication)
5. Koordinasyon ve İşbirliği (Coordination and Collaboration)

Kaynak: (CIBAFI, 2022)

CIBAFI, 2023 yılında BM Çevre Programı Finans Girişimi (UNEP FI)¹⁹ ve İslam Kalkınma Bankası (İKB) işbirliğiyle İklim Eylemi için Katılım Bankacılığını Harekete Geçirmek (Mobilising Islamic Banking for Climate Action) isimli bir rapor yayımlamıştır. Bu rapor özellikle katılım bankalarının faaliyetleriyle iklim değişikliğini uyumlu hale getirmeye yönelik rehber niteliğindedir. Bu anlamda rapor, katılım bankalarına sürdürülebilirlik anlamında beş temel unsuru ortaya koymaktadır: **i.** Sürdürülebilir gelecek için iklim liderliği, **ii.** Uzun vadeli amaçların iklimle ilişkili önceliklerle entegrasyonu için stratejik iklim yönetimi, **iii.** İklimle ilgili faaliyetlerin uyumu, **iv.** Günlük faaliyet ve operasyonlara yeşil nitelikli uygulamaların yer verilmesi, **v.** Gelişmeyi izlemek amacıyla performans ölçüm ve hesap verilebilirlik mekanizmalarının oluşturulması (UNEP FI, IsDB & CIBAFI, 2023).

B. İslami Finans Kurumları için Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI) Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Davranış ve Açıklama Standartları

AAOIFI'nin yönetim standartlarından 7.si olan “Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Davranış ve Açıklama Standartları (Corporate Social Responsibility, Conduct, and Disclosure for Islamic Financial Institutions)” isimli standart, katılım finans kuruluşlarının faaliyetlerinde etik, sosyal ve çevresel sorumluluklarını yerine getirirken onlara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Katılım finans kuruluşlarının, katılım finans ilkelerine uygun şekilde iş yapmalarını, toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini ve şeffaf bir şekilde faaliyetlerini raporlamalarını hedefler. Özellikle, kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında katılım finans kuruluşlarının yerine getirmesi gereken zorunlu ve tavsiye niteliğindeki ilkelere ve faaliyetlere yer verir (AAOIFI, 2009). Standartta, Katılım Finans Kuruluşlarının (KFK) zorunlu olarak yapması/oluşturması gereken durumlar şöyle belirtilmektedir: “müşteri tarama politikası”, “müşterilerle sorumlu şekilde ilişki kurma politikası”, “Fıkhi açıdan yasaklanmış kazanç ve harcamalar politikası”, “çalışan refahı politikası”, “zekat politikası” (AAOIFI, 2009, par. 5/2). Standartta KFK kuruluşları için tavsiye edilen kurulması/oluşturulması gerekli mekanizmalar ise şöyledir: “karz-ı hasen politikası”,

19 United Nations Environment Programme Finance Initiative

“çevre konusundaki olumsuz etkilerin azaltılması politikası”, “sosyal, kalkınma ve çevre temelli yatırımlara ilişkin kota politikası”, “üstün müşteri hizmetleri politikası”, “KOBİ ile sosyal tasarruf ve yatırımlar politikası”, “hayırseverlik/yardım faaliyetleri politikası”, “vakıf yönetimi politikası” (AAOIFI, 2009, par. 5/3).

C. CIBAFI Katılım Finans Kuruluşları için Sera Gazı (GHG) Ölçüm Aracı (Greenhouse Gas Measurement Tool for IFIs):

CIBAFI, 2024 yılında katılım finans kuruluşlarının iklim eylemi konusundaki katkılarını artırma hedefiyle sera gazı emisyonlarını ölçerek raporlamaları amacıyla tasarlanmış uluslararası çabalarla uyumlu bir ölçüm aracı geliştirmiştir. Bu araç, katılım bankalarının yatırım portföylerinin çevresel etkilerinin değerlendirilmesinde yardımcı olmayı amaçlamaktadır (CIBAFI, 2024b). Bu araç ayrıca, katılım finans kuruluşlarının portföylerinin karakteristik özelliklerini ve faaliyet gösterdikleri çevreyi de göz önünde bulundurmaktadır (CIBAFI, 2023). CIBAFI’ye göre bu araç katılım finans kuruluşlarına özellikle dört noktada yardımcı olmaktadır: **i.** Katılım finans kuruluşlarının yatırım portföylerinin sera gazı emisyonlarından ne ölçüde sorumlu olduklarını belirlemek, **ii.** KFK’ların finansman ve yatırım portföyleriyle ilişkili sera gazı (GHG) emisyonlarını ölçme ve raporlama konusunda rehberlik etmektedir. **iii.** Paris Anlaşması ve uluslararası kabul edilmiş standartlara uygun açık ve yapılandırılmış bir eylem planı ortaya koymak, **iv.** İklimle ilişkili risk ve fırsatları ele alıp yöneterek iklim eylemini destekleme konusundaki rollerini güçlendirmek. CIBAFI bu aracı geliştirmeden önce konvansiyonel finansal sektörde yoğun şekilde kabul edilen ölçüm metodolojilerinin güçlü ve zayıf yönlerini inceleyerek katılım finans kuruluşlarına yönelik metodolojiyi önermektedir (CIBAFI, 2023, 2024a).

D. İslam Kalkınma Bankası Sürdürülebilir Finans Çerçevesi (Islamic Development Bank Sustainable Finance Framework):

İKB’nin bu Çerçeve dokümanı ilk defa 2019 yılında Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği (International Capital Market Association = ICMA) tarafından yayımlanan şu prensip ve rehberlere uygun olarak hazırlanmıştır: **i.** Yeşil Tahvil İlkeleri (Green Bond Principles-2018), Sosyal Tahvil İlkeleri (Social Bond Principles-2018), Sürdürülebilir Tahvil Rehberleri (Sustainability Bond Guidelines-2018). İKB’nin çevresel ve toplumsal sorumluluğu çerçevesinde hazırlanan bu çerçeve, Banka’nın finansman kaynaklarını çeşitlendirmesine ve aynı zamanda BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile uyumlu projeleri finanse etmek amacıyla tematik Sukuk ihraç etmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda çerçeve, özellikle şu alanlara odaklanmaktadır: **i.** İklim değişikliği, **ii.** Yenilenebilir enerji, **iii.** Sürdürülebilir altyapı projeleri, **iv.** Sosyal kalkınma faaliyetleri. Bu yönüyle çerçeve, finanse edilen projelerin çevresel uyumuna, sürdürülebilirliğine ve toplumsal refaha katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, çerçeve, sürdürülebilir Sukuk ihracından elde edilen gelirlerin projelendirilmesi, izlenmesi ve raporlanması süreçlerinde yönetim

yapısı öngörerek şeffaflık ve hesap verebilirlik için bir mekanizma sunmaktadır (ISDB, 2019).

E. İKB Yeşil, Sosyal ve Sürdürülebilir Sukuk Çerçevesi (Guidance on Green, Social and Sustainability Sukuk):

İKB 2024 yılında ICMA ve Londra Borsası Grubu (LSEG) ile birlikte yeşil, sosyal ve sürdürülebilir sukuk ihracı için yeni bir rehber yayımladı. Üç kurumun COP28'deki işbirliklerinin meyvesi olan rehber, sukuk ihracının yeşil, sosyal ve sürdürülebilir olarak nasıl etiketleneceğini ilgili örnekler, vaka çalışmaları ve iyi uygulamalar yoluyla ICMA prensipleriyle nasıl uyumlu hale getirilecekleri konusunda ihraççılara ve katılım esaslı sermaye piyasası katılımcılarına pratik bilgiler sunarak sürdürülebilir sukuk piyasasının geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (IsDB/ICMA/LSEG, 2024). Aşağıdaki tablo-3 de de görüleceği üzere çerçeve tematik sukuk konusunda kapsamlı bir içeriğe sahip olmasının yanısıra sukuk yapıları ve finansal bilgiler konusunda da önemli detaylar sunmaktadır.

Tablo-4: Yeşil, Sosyal ve Sürdürülebilir Sukuk Çerçevesi -Kapsamı

I. Arka plan (Background)
II. Sukuka Giriş (Introduction to Sukuk)
III. Sürdürülebilir Tahviller için ICMA Prensipleri (The ICMA Principles for Sustainable Bonds)
IV. Yeşil, Sosyal ve Sürdürülebilir Sukuk ve Sürdürülebilir Sukuk için Uygun Proje Kategorileri (Green, Social and Sustainability Sukuk) and Eligible Project Categories for Sustainable Sukuk)
V. Yeşil, Sosyal veya Sürdürülebilir Sukuk İhracı (Issuing a Green, Social or Sustainability Sukuk)
Ek-1: Vaka Örnekleri / Analizleri (Case Studies)
Ek-2: Sürdürülebilir Sukuk Piyasasına Genel Bakış (Snapshot of the Sustainable Sukuk Market)
Ek-3: Sukuk Yapıları (Sukuk Structures)
Ek-4: Sürdürülebilir Tahviller için İhraç Süreci (Issuance Process for Sustainable Bonds)

F. Sürdürülebilirlik ve ESG Prensiplerinin Yer Aldığı Diğer Standart ve Rehberler

Başta AAOIFI ve IFSB'nin yaptığı standartlar olmak üzere katılım finans sektöründe yapılan çeşitli standart, rehber ve teknik notlarda sürdürülebilirlik kavramına, sorumlu yatırım, iklimle ilişkili riskler ve ESG prensiplerinin iş faaliyetlerine entegrasyonu gibi konulara kısmi şekilde yer verildiği gözlemlenmektedir. Bunlardan öne çıkanlar aşağıdaki gibidir:

1. İlgili standartlardan en önemlilerinden birisi, AAOIFI tarafından 2019 yılında yayımlanan etik standartlarından "İslami Finans Profesyonelleri için

Etik Kurallar (Code of Ethics for Islamic Finance Professionals)” başlıklı standarttır. Bu standart, katılım finansın temel ahlaki ve değerlerini modern bir kavram olan “sürdürülebilirlik” prensipleriyle uyumlu hale getiren bir yaklaşımı benimsemektedir. Diğer bir ifadeyle katılım finans profesyonellerinin etik açıdan sorumluluklarını ortaya koyarak, ESG ve sürdürülebilirlik arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır (AAOIFI, 2019). AAOIFI tarafından hazırlanan ilgili bir diğer yönetim standardı (No: 16), “Institutional Framework for the Implementation of Ethics (Etik İlkelerin Uygulanması İçin Kurumsal Çerçeve)” başlığını taşımaktadır. Bu standartla AAOIFI etik prensiplerin katılım finans kuruluşlarının operasyon ve yönetimlerine entegrasyonunu sağlayarak katılım finansa uyum yanında şeffaflık ve hesap verilebilirliği artırmayı hedeflemektedir (AAOIFI, 2023).

2. Bir diğer önemli standart da, IFSB tarafından yayımlanan kurumsal yönetişime ilişkin “Sadece İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Kurumsal Yönetim Rehber İlkeleri (Guiding Principles on Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services)” isimli standarttır. İlk defa 2006 yılında yayımlanan ve 2023 yılında revize edilerek tekrar yayınlanan standart katılım finans kurumlarında etkili kurumsal yönetim için çerçeve, ilkeler ve en iyi uygulamalar konusunda rehberlik sağlamaktadır. Bu çerçevede, “hesap verebilirlik”, “şeffaflık”, “adillik” ve “sorumluluk” gibi kavramları fıkhi prensiplere uygun olarak vurgulamaktadır. IFSB ayrıca yukarıda bahsi geçen TCFD Tavsiyelerini IFSB-22: “Şeffaflığı ve Piyasa Disiplinini Teşvik Etmeye Yönelik Açıklamalar” (Disclosure to Promote Transparency and Market Discipline or Institutions Offering Islamic Financial Services [Banking Segment]) (IFSB, 2018) konulu standardına entegre etmiştir.

G. Devam Eden Diğer Standart ve Düzenleme Faaliyetleri:

Katılım finans sektöründe uluslararası İslami finansal kuruluşlar, standart yapıcı kurumlar tarafından halen hazırlığı devam eden çeşitli çalışmaların ve planlamaların olduğu gözlemlenmektedir. Bunlar arasında, 29 Kasım 2023 tarihinde katılım finans sektöründeki üç uluslararası nitelikteki alt yapı kuruluşu niteliğindeki IFSB, CIBAFI ve AAOIFI tarafından ortaklaşa hazırlanarak ilan edilen “İslami Sürdürülebilir Finans Yol Haritası: İslami Finans Alt yapı Organizasyonları Deklarasyonu”²⁰ dikkate değerdir. Katılım finans sektöründe sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlayan bu deklarasyon, ilgili kurumların yaptıkları ve yapacakları çalışmalar hakkında da önemli bilgiler içermektedir (CIBAFI/IFSB/AAOIFI, 2023). Bu deklarasyonda bahsedilen ve bahsedilmeyen ve halen devam etmekte olan çeşitli düzenleme, rehber ve standartlardan öne çıkanları aşağıdaki gibi belirtilebilir:

i. İKB Grubunun İslam Özel Sektör Geliştirme Kurumu (ICD)’nun ESG Standartları (The Islamic Corporation for the Development of the Private Sector

20 Roadmap for Islamic Sustainable Finance: Islamic Finance Infrastructure Organizations’ Declaration”.

(ICD) ESG standards): ICD'nin, çeşitli iş faaliyetleri ve operasyonlarda kullanılmak üzere ESG standartları geliştirmeye devam etmektedir. Bu faaliyet, karbon yoğun sektörlerde faaliyeti bulunan müşterilerine yönelik düşük karbon içerikli ve iklim dirençli yatırımlar için çeşitli çözümler ortaya koymayı ve karbon azaltılmasına yönelik çabalarını desteklemeyi amaçlamaktadır. ICD'nin ayrıca iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı zorluklarla mücadele noktasında üyesi bulunan ülkelere yönelik iklim değişikliği parametrelerine özel olarak yer veren ürün ve hizmet sunmalarını sağlayacak gerekli strateji, politika ve rehber gibi gerekli sistemleri oluşturmaktadır (ICD, 2024).

ii. IFSB'nin Devam Eden Düzenlemeleri:

a. Katılım Finans Kuruluşlarına yönelik İklimle İlişkili Risklerin Yönetimi ve Denetimine Yönelik Rehber (Bankacılık Sektörü) [The Guidance Note on Regulation and Supervision of Climate-related Financial Risks for IIFS (Banking Segment)]: Malezya, Kuala Lumpur'da merkezi bulunan uluslararası standart yapıcı kuruluşun özellikle katılım finans sektöründeki düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara yönelik bir rehber hazırlığı içinde olduğu görülmektedir. Rehber notun ayrıca sadece bankacılık sektörüne yönelik olduğu da belirtilmektedir²¹. IFSB'nin AAOIFI ve CIBAFI ile birlikte yaptığı deklarasyonda ise bu çalışmanın aynı zamanda katılım bankalarına yönelik Basel-III'ün gerekli kıldığı açıklamalara da yer vereceği ve bu yönüyle Basel'in ilgili düzenlemelerinin bir tamamlayıcısı şeklinde olduğu belirtilmektedir (CIBAFI, 2024a; CIBAFI/IFSB/AAOIFI, 2023).

b. Tekafül Sektörüne Yönelik İklimle İlişkili Finansal Risklerin Açıklanması ve Yönetim ve Denetim Uygulamaları Rehberi (Guidance on Regulatory and Supervisory Practices and Disclosures for Climate-related Financial Risks in the Takaful Segment): IFSB'nin 2025 yılı içinde hazırlamayı planladığı standartlardan biri, tekafül sektörüne yönelik iklimle ilişkili risklerin açıklanması ve bu konuda düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara rehberlik edilmesi niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda, standart, katılım sigorta şirketleri için denetimle ilgili çeşitli konuların yanı sıra, iklimle ilgili gerekli açıklamalara yönelik öneriler ve denetim uygulamalarına yer vermeyi planlamaktadır. (CIBAFI/IFSB/AAOIFI, 2023).

c. Katılım Sermaye Piyasaları için Sürdürülebilirlikle İlişkili Konular ve Açıklamalar (Sustainability-related Issues and Disclosures for the Islamic Capital Markets): IFSB'nin 2022 yılında hazırlanmasına yönelik çalışmaların başladığı rehber/doküman, kurumun stratejik planında da yer almaktadır²². Rehber sadece katılım sermaye piyasalarına yönelik olup sürdürülebilirlik ve iklimle ilişkili açıklamaların yanında sermaye piyasalarına yönelik çeşitli düzenleme ve denetleme ile ilgili konulara da yer vermektedir. Doküman/rehber ayrıca konuyla ilgili Uluslararası

21 <https://www.ifsb.org/event/2nd-task-force-meeting-of-the-guidance-note-on-regulation-and-supervision-of-climate-related-financial-risks-for-iifs-banking-segment/>

22 Bkz. <https://www.ifsb.org/work-programme/>

Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB)²³ standartlarıyla Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IOSCO)²⁴ nun ilgili önerilerine yönelik tamamlanmış nitelik taşımaktadır (CIBAFI/IFSB/AAOIFI, 2023).

iii. AAOIFI'nin Devam Eden/Planlanan Standart ve Düzenlemeleri:

AAOIFI'nin 2024 yılı içinde hazırlıklarına başladığı standart çalışmalarından birisi de "Sürdürülebilir/Sorumlu Katılım Finans Hizmetler (Sustainable / Responsible Islamic Financial Services)" başlığını taşımaktadır. Yönetişim standardı olarak planlanan bu dokümanda katılım finans kuruluşları için özellikle zorunlu ve tavsiye edilir nitelikteki ESG prensipleriyle ilişkili politika ve açıklamalara ve ilgili hizmetlere yer verilmesi planlanmaktadır. Kapsam olarak standardın iş stratejileri, operasyonlar, finansal hizmet ve faaliyetler, hayır ve sosyal amaçlı finansal amaçlar gibi konuların yer alması öngörülmektedir (CIBAFI/IFSB/AAOIFI, 2023).

III. Değerlendirme ve Sonuç

Katılım finans sektörüne ilişkin Sürdürülebilirlik ve ESG prensiplerine yönelik standart ve rehberlerin kısaca değerlendirildiği çalışmada özellikle küresel seviyede faaliyet gösteren uluslararası nitelikteki katılım finans kuruluşlarıyla standart yapıcı kuruluşların ilgili düzenlemelerine yer verilmiştir. Bu noktada özellikle CIBAFI'nin katılım finans kuruluşları için hazırladığı "Sürdürülebilirlik Rehberi" ile AAOIFI tarafından hazırlanan çeşitli yönetişim, etik ve denetim standartları öne çıkmaktadır. Ayrıca İKB'nin gerek yeşil sukuk ve sürdürülebilirlik konusunda hazırladığı çerçevelerle iklim değişikliğine ilişkin yaptığı düzenlemeler ayrıca önemlidir. KFK'lara yönelik uluslararası seviyede kapsamlı bir standart ve rehber eksikliğinin bir zorluk ortaya çıkarması yanında küresel seviyede bir bütün olarak IFRS standartlarıyla GRI ve Avrupa Birliği Sürdürülebilirlik Raporlama standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi sürecinin devam ettiği görülmektedir. Mevcut haliyle farklı bölgeler arasındaki operasyonlarda karmaşıklık oluşturmaktadır. Çalışmada ortaya çıkan bir bulgu da ilgili kuruluşların bu alandaki boşluğu ve eksikliği doldurmaya yönelik ilgili düzenleme ve faaliyetlerinin devam ettiğidir. Katılım finans sektörüne yönelik etkili bir Sürdürülebilirlik standart hazırlanırken odaklanılması gereken temel alanlar CIBAFI (2024a)'nın da belirttiği şekilde aşağıdaki gibi belirtilebilir:

- i. ESG kriterlerinin fıkıh ve katılım finans tarama süreçleriyle entegre eden standartların geliştirilmesi.
- ii. Yeşil ve Sürdürülebilir Sukuk ihraç ve yönetimine ilişkin kapsamlı çerçevelerin oluşturulması.

23 International Sustainability Standards Board.

24 International Organization of Securities Commissions. IOSCO, 2021 yılında başta IFRS S1 ve S2 olmak üzere mevcut standard ve rehberleri inceleyerek temsil ettiği sektörün görüşlerine göre revize edilmesi amacıyla Technical Expert Group (TEG)'u kurmuştur. Bkz. <https://www.iosco.org/news/pdf/IOSCONEWS599.pdf>

- iii. Katılım Finans ürün ve hizmetlerinin ESG etkilerini ölçme ve raporlama konusunda çerçevelerin oluşturulması.
- iv. Katılım Finans iş ve operasyonlarına yönelik iklimle ilişkili riskleri değerlendirmek amacıyla tasarlanmış araç ve metodolojilerin uygulanması.
- v. İslami mikrofinans ürün ve uygulamalarına yönelik Sürdürülebilirlik prensiplerini entegre etmek amacıyla standartların hazırlanması.
- vi. KFK'larda sürdürülebilirlikle ilgili yönetim yapıları ve açıklama uygulamalarına yönelik rehberlerin oluşturulması.

Çalışma neticesinde ortaya çıkan bulgular ışığında aşağıdaki politika önerileri dikkat çekmektedir:

- i. AAOIFI, IFSB, CIBAFI ve İKB gibi uluslararası İslami finans kuruluşlarının sürdürülebilirlik ve ESG kriterleri konusunda çeşitli mevcut çalışmaları, faaliyetleri ve planlamaları bulunmaktadır. Sektörün ihtiyaçlarına zamanında cevap verebilme ve yönlendirme noktasında, bu kuruluşların çalışmalarını yürütürken birlikte hareket etmeleri önemli bir rol oynayacaktır.
- ii. KFK'ların faaliyetlerine ilişkin paydaşların ve çalışanların ESG prensipleri konusunda eğitilmesi önemli bir ihtiyaçtır. Bu durum, karar alma süreçlerinde büyük önem arz etmektedir.
- iii. Halen katılım finans sektörüne özgü standart yapılmasının gerekliliği noktasında uluslararası İslami finansal kuruluşlarla standart yapıcı kuruluşların bir görüş birliği bulunmasa da, sürdürülebilirlik standartlarının katılım finans ilkeleriyle uyumluluğu, standartların katılım finansının kendine özgü karakteristik yönlerine hitap etmesi ve etkili standart geliştirme konusunda işbirliğinin önemi üzerinde görüş birliği bulunmaktadır.
- iv. Katılım finans sektörüne yönelik, özellikle İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri bünyesinde, genel geçer sürdürülebilirlik ve ESG kriterlerinin hazırlanarak geliştirilmesi bir gerekliliktir. Bu standartlar, uygulamaların etkinliğinin artırılması ve birbirleriyle tutarlılıklarının sağlanması açısından önemlidir.
- v. Sektör bünyesindeki kuruluşlar arasında ESG konusundaki raporlama, risk yönetimi ve finansal kapsayıcılığı artırmak amacıyla çeşitli dijital dönüşüm imkanlarından yararlanılması gerekmektedir. Ayrıca, bu süreçte ilgili verilerin toplanması ve raporlanması için çeşitli dijital ve teknik araçlar geliştirilebilir. Bu, sürecin etkinliğini artıracak ve izlenebilirliği kolaylaştıracaktır.
- vi. Türkiye özelinde ise başta Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Dairesi ve Türkiye Katılım Bankalar Birliği (TKBB) gibi katılım finans sektörüne yönelik çatı kuruluşlar olmak üzere, ilgili düzenleyici ve denetleyici kuruluşların uluslararası gelişmeler ve iyi uygulamaların hayata geçirilmesi noktasında daha proaktif bir rol üstlenmeleri sağlanabilir.

Kaynakça

- AAOIFI. (2009). Governance Standard for Islamic Financial Institutions No. 7: Corporate Social Responsibility, Conduct and Disclosure for Islamic Financial Institutions. AAOIFI, Manama, Bahrain.
- AAOIFI. (2019). Code of Ethics for Islamic Finance Professionals. <https://aaoifi.com/wp-content/uploads/2021/01/00-AAOIFI-Code-of-Ethics-for-Islamic-finance-Professionals-Final-Standard-Issued-CS.pdf>
- AAOIFI. (2023). AAOIFI Governance Standard (GS) 16: Institutional Framework for the Implementation of Ethics. AAOIFI, Manama, Bahrain.
- ADB. (2022). Unlocking Islamic Climate Finance. Asian Development Bank. <https://www.adb.org/publications/unlocking-islamic-climate-finance>
- BCBS. (2022). Principles for the effective management and supervision of climate-related financial risks. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d532.pdf>
- Bursa Malaysia. (2015). This Sustainability Reporting Guide. Bursa Malaysia Securities Berhad.
- CASEM. (2023). ESG Nedir? <https://www.casem.com.tr/esg-nedir/>
- CIBAFI. (2022). Sustainability Guide for Islamic Financial Institutions (IFIs): Guideline for Islamic Banks. CIBAFI. https://www.cibafi.org/images/FI164-CIBAFI%20Sustainability%20Guide%20ENG%20-%20Highlights_Final.pdf
- CIBAFI. (2023). Greenhouse Gas Measurement Tools in the Context of Islamic Finance: A comprehensive review of existing methodologies. <https://www.cibafi.org/images/FI208-A%20comprehensive%20review%20of%20existing%20methodologies.pdf>
- CIBAFI. (2024a). CIBAFI Briefing on Resilience and Responsibility: The Strategic Imperative of Sustainability Standards in Islamic Finance. CIBAFI. <https://cibafi.org/Files/L1/Content/CI2284-English.pdf>
- CIBAFI. (2024b). CIBAFI Webinar on: “Unveiling the CIBAFI Greenhouse Gas Measurement Tool” [Video recording]. <https://www.youtube.com/watch?v=04XMx8DvCrQ>
- CIBAFI. (2024c). The Certified Specialist Certified in Islamic Sustainability Management. <https://www.cibafi.org/Files/L1/Content/CI2253-The%20Certified%20Specialist%20in%20Islamic%20Sustainability%20Management.pdf>
- CIBAFI/IFSB/AAOIFI. (2023). Roadmap for Islamic Sustainable Finance: Islamic Finance Infrastructure Organizations’ Declaration. AAOIFI, CIBAFI, IFSB. https://cibafi.org/images/FI213-IILM_IFIO_Declaration_Layout_Draft6_v1%202.pdf
- GIFIIP. (2024). Massive Open Online Course: Islamic Finance for Sustainable Development Goals. <https://gifip.org/service/massive-open-online-course/>
- GRI. (2024). The global standards for sustainability impacts. <https://www.globalreporting.org/standards/>
- ICD. (2024). IsDB Group at COP29. <https://www.isdb.org/cop28/icd>
- IFSB. (2018). IFSB-22: Revised Standard on Disclosures to Promote Transparency and Market Discipline for Institutions Offering Islamic Financial Services [Banking Segment]. IFSB.
- ISDB. (2019). Sustainable Finance Framework. <https://www.isdb.org/sites/default/files/media/documents/2019-11/IsDB%20Sustainable%20Finance%20Framework%20%28Nov%202019%29.pdf>
- IsDB/ICMA/LSEG. (2024). Guidance on Green, Social and Sustainability Sukuk. <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/ICMA-IsDB-LSEG-Guidance-on-Green-Social-and-Sustainability-Sukuk-April-2024.pdf>

- Kalaycı, M. & Cevherli, F. (2024). Katılım Bankacılığı ve Sürdürülebilirlik: Finansal Dönüşimde İkili Etki. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 39, 135–150.
- KGK. (2023a). Soru ve Cevaplarla Sürdürülebilirlik Raporlaması. Kamu Gözetim Kurumu. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Sustainability/Soru_ve_Cevaplarla_Surdurulebilirlik_Raporlamasi_30_05_2023_.pdf
- KGK. (2023b). Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/12/20231229M1-9.pdf>
- Mohd Zain, F. A., Muhamad, S. F., Abdullah, H., Sheikh Ahmad Tajuddin, S. A. F., & Wan Abdullah, W. A. (2024). Integrating environmental, social and governance (ESG) principles with Maqasid al-Shariah: A blueprint for sustainable takaful operations. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 17(3), 461–484. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-11-2023-0422>
- OECD. (2023). Çok Uluslu Şirketler için Sorumlu İş Yönetimine ilişkin OECD Rehberi. OECD Publishing. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/cok-uluslu-sirketler-icin-sorumlu-is-yonetimine-iliskin-oecd-rehberi_8a1fb939-tr
- Sairally, B. S. (2015). Integrating Environmental, Social and Governance (ESG) Factors in Islamic Finance: Towards the Realisation of Maqasid al-Shariah. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 7(2), 145–154.
- T. C. Ticaret Bakanlığı. (2024a). Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlama Direktifi. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/surdurulebilir-finansman/kurumsal-surdurulebilirlik-raporlama-direktifi>
- T. C. Ticaret Bakanlığı. (2024b). Taksonomi. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/surdurulebilir-finansman/taksonomi>
- T. C. Ticaret Bakanlığı. (2024c). Yeşil Mutabakat: Genel Bilgi. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/genel-bilgi>
- TC Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2022). Katılım Finans Strateji Belgesi (2022-2025). TC Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2022-10/cumhurbaşkanligi-finans-ofisi-katilim-finans-strateji-belgesi.pdf>
- UN. (2024). Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>
- UN Global Compact / UNEP FI. (2004). Who Cares Wins: Connecting Financial Markets to a Changing World. UN Global Compact / UNEP FI.
- UNEP FI / UN Global Compact. (2018). Sorumlu Yatırım İlkeleri. UNEP FI and UN Global Compact. <https://www.borsaistanbul.com/Files/pri-guide-in-turkish.pdf>
- UNEP FI, IsDB & CIBAFI. (2023). Mobilising Islamic Banking for Climate Action. United Nations Environment Programme Finance Initiative, Bahrain.
- United Nations. (1987). Our Common Future: Development and International Economic Co-operation: Environment. The World Commission on Environment and Development, Oxford.
- WBG/SCM. (2019). Islamic Green Finance Development, Ecosystem and Prospects. https://documents1.worldbank.org/curated/en/591721554824346344/pdf/Islamic-Green-Finance-Development-Ecosystem-and-Prospects.pdf?utm_source=chatgpt.com